

ΕΠΙΚΡΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ
ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΠΟΥΛΙΟΥ ΜΑΡΚΟΥ ΠΟΥΛΙΟΥ
(1798)

Ἡ ἐπιστολὴ ποὺ ἐκδίδεται παρακάτω εἶχε περιέλθει στὴν κατοχὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης —μαζὶ μὲ διάφορα ἄλλα σιατιστινῆς προελεύσεως λυτὰ ἔγγραφα— ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸ 1939. Σύντομη περιγραφὴ τους ἐδημοσίευσε ὁ Ἀντώνιος Σιγάλας¹. Σήμερα τὰ σιατιστινὰ αὐτὰ ἔγγραφα (καὶ πολλὰ ἄλλα) ἀπόκεινται στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, τὸ προσαρτημένο στὸ Σπουδαστήριο Νεώτερης καὶ Σύγχρονης Ἱστορίας τοῦ Τμήματος Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας τοῦ Α.Π.Θ.

Ἡ ἐκδιδόμενη ἐπιστολὴ (ὑπ' ἀρ. 31, κατὰ τὴν ἀναγραφὴ Σιγάλα)² εἶναι πρωτότυπη, γραμμὴν σὲ δίφυλλο χαρτὶ (μὲ διαστάσεις 0,240x 0,195 μ. τὸ κάθε φύλλο) καὶ διατηρεῖται σὲ καλὴ κατάσταση. Λείπει ὅμως τὸ τέλος τῆς καὶ εἰδικότερα, ὅπως φαίνεται, τὸ τέλος τῆς κατακλείδας, δηλ. λίγες ἀκόμη ἀράδες. Ἐκεῖ ἀσφαλῶς ὑπῆρχε ἡ ὑπογραφή τοῦ ἀποστολέα, τὸν ὁποῖο τώρα δὲν γνωρίζουμε μὲ βεβαιότητα. Ἦταν πάντως ὁ ἀποστολέας, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸ σωζόμενο κύριο μέρος τῆς ἐπιστολῆς, ἀδελφὸς τοῦ ἀποδέκτη Κωνσταντίνου Λαζάρου, Σιατιστινὸς τὴν καταγωγὴ καὶ —γύρω στὸ 1798— ἐμπορευόταν, σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἀδελφὸ του, στὴν αὐστροκρατούμενη τότε πόλη Ζέμονα (Zemun) τῆς Σερβίας. Ἀπὸ τὶς διάσπαρτες εἰδήσεις γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Λαζάρου, ποὺ ἐντοπίζονται σὲ ποικίλες πηγές, μία εἶναι διαφωτιστικὴ καὶ γιὰ τὸν ἀδελφὸ του. Συγκεκριμένα, μαρτυρεῖται ὅτι τὸ 1800/1801-1804 ὑπῆρχε στὴ Βιέννη ἐμπορικὴ ἐταιρεία τῶν Σιατιστινῶν «Νικολάου Λασπᾶ καὶ ἀδελφῶν Γεωργίου καὶ Κωνσταντίνου Λαζάρου»³. Ἐὰν πρόκειται γιὰ τὸν ἀποδέκτη τῆς ἐκδιδομένης ἐδῶ ἐπιστολῆς Κωνσταντῖνο Λαζάρου, ὅπως εἶναι πολὺ πιθανό, τότε ὁ ἀδελφὸς του καὶ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς ὀνομαζόταν Γεώργιος Λαζάρου, ἀφοῦ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἐκδιδόμενο

1. Ἀντωνίου Σιγάλα, Ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας. Α'. Ἀρχεῖα καὶ βιβλιοθήκαι Δυτικῆς Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1939, σσ. 170-177.

2. Αὐτόθι, σ. 176.

3. Γεωργίου Λαῖου, Ἡ Σιάτιστα καὶ οἱ ἐμπορικοὶ οἴκοι Χατζημιχαήλ καὶ Μανούση (17ος-19ος αἰ.), Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 82 καὶ 100, σημ. 3.

ἐδῶ κείμενο, ἄλλος ἀδελφὸς δὲν ὑπῆρχε.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἔχει τόση σημασία τὸ ποιὸς ἦταν ἀκριβῶς ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς, ὅσο ἡ ἴδια ἢ ἐπιστολή, καὶ μάλιστα τὸ πρῶτο μέρος τῆς (στ. 1-30), ὅπου ὁ Λαζάρου, ἕνας μέσος Ἑλληνας ἔμπορος σὲ μιὰ ἀκμαία ἐλληνικὴ παροικία τῆς αὐστριακῆς ἐπικράτειας, διατυπώνει τοὺς φόβους, τὶς συναισθηματικὲς τοῦ ἀντιδράσεις, τὶς κρίσεις καὶ τὶς ἐπικρίσεις τοῦ γιὰ τὸ κίνημα τοῦ Ρήγα καὶ εἰδικότερα γιὰ τὶς ἐπικίνδυνες —καὶ ἄγνωστες ὡς τώρα— δραστηριότητες τοῦ Πούλιου Μάρκου (ἢ Μαρκίδη) Πούλιου, τοῦ γνωστοῦ τυπογράφου τῆς Βιέννης, ἐκδότῃ —μαζὶ μὲ τὸν ἀδελφὸ του— τῆς ἐλληνικῆς *Ἐφημερίδος* καὶ στενοῦ συνεργάτη τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ. Ὡς ποιὸ βαθμὸ ἢ ἀρνητικὴ αὐτὴ στάση τοῦ συντάκτη τῆς ἐπιστολῆς ἐκπροσωποῦσε τὴν πολυπληθῆ τάξιν τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων τῆς Διασπορᾶς δὲν μποροῦμε βέβαια νὰ ξέρουμε. Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἀπὸ τὸν κύκλον τῶν ποικίλων ἐπικριτῶν τοῦ Ρήγα ὁ Λαζάρου εἶναι ὁ μόνος ποὺ δὲν ἔχει ἰδιαίτερους δεσμοὺς μὲ τὴν παραδοσιακὴ ἡγεσία τοῦ Γένους, δηλ. μὲ τὴν ἐκκλησία καὶ τοὺς Φαναριώτες⁴. Ἀντίθετα, ὁ Λαζάρου ἀνήκει στὴν ἀνερχόμενη τότε κοινωνικὰ τάξιν τῶν ἐμπόρων τῆς ἐλληνικῆς Διασπορᾶς, ποὺ ὀλοένα καὶ περισσότερο ὑποκαθιστοῦσε —μὲ τὴν οικονομικὴ τῆς ἰσχύ καὶ τὶς πρωτοβουλίες τῆς— τὶς κατεστημένες ἡγετικὲς ομάδες τοῦ ἐλληνισμοῦ.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Λαζάρου μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διακρίνουμε τὶς ἠθικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀρχὲς ποὺ εἶχε ἐνστερνισθῆ, ἀρχὲς τὶς ὁποῖες ἀσφαλῶς συμμερίζονταν καὶ πολλοὶ ἄλλοι συνάδελφοί του. Ἦταν ἕνας ἔμπορος μιᾶς μικρῆς ἀλλὰ τιμημένης καταστάσεως (στ. 61)· περιφρονοῦσε τοὺς χρεωμένους ἐμπόρους (στ. 52-54) καὶ ἀκόμη περισσότερο τοὺς *μουφλοῦζηδες* (στ. 62). Ἦθελε νὰ εἶναι νομιμόφρων ἀπέναντι στὶς πολιτικὲς ἀρχὲς (στ. 22-23), τιμοῦσε τοὺς *φρονίμους* (στ. 30, 43) καὶ ἐπιζητοῦσε τὴν εὐνοια τῶν προυχόντων (στ. 67). Μεριμοῦσε γιὰ τὴν τιμὴ καὶ τὴν ὑπόληψιν ὅχι μόνον τῆ δικῆ του ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς οἰκογένειας, γι' αὐτὸ νουθετεῖ καὶ ἐπιπλήττει τὰ ἄτακτα μέλη τῆς (στ. 40-41). Ἀπεχθανόταν τὶς πολιτικὲς

4. Στὴν ἴδια ἐξάφραση θὰ μποροῦσε νὰ ὑπαχθῆ καὶ ὁ σφοδρότερος ἐπικριτὴς τοῦ Ρήγα, ὁ Μιχαὴλ Περγικάρης, ἂν οἱ ἐπικρίσεις του δὲν ἀπηχοῦσαν κατ' οὐσίαν τὴν πολιτικὴν ἰδεολογία μιᾶς μερίδας Φαναριωτῶν. Πλησιέστερη πρὸς τὴν περίπτωσιν τοῦ Λαζάρου εἶναι ἡ ἐκπληκτικὰ ψυχρὴ θέση ποὺ παίρνει ἀπέναντι στὰ γεγονότα ὁ ἔμπορος στὴ Βιέννη Χρίστος Μάνου. Σὲ ἐπιστολὴ του, γραμμὴν στὶς 18/29 Δεκεμβρίου 1797, δηλ. δυὸ-τρεῖς ἡμέρες μετὰ τὶς πρῶτες συλλήψεις ὀπαδῶν τοῦ Ρήγα, ἀναγγέλλει: *Εἰς εἶδησίν σας ὅτι τὸν Ἄρτζέντην [= Ἀργέντη] ἔχει τὸ ἐδῶ ἐνδοξότατον κριτήριον φυλακωμένον διὰ κάποια σφάλματά του ... σὺν αὐτῷ ἐφυλακώθησαν οἱ τε ρωμαϊκὸς τυπογράφος [Γεώργιος Πούλιου] καὶ ἄλλοι δύο Ρωμαῖοι ...* βλ. ὀλόκληρη τὴν ἐπιστολὴ ἐκδεδομένη καὶ σχολιασμένη ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιον Καραθανάση, «Μιὰ ἐλληνικὴ μαρτυρία ἀπὸ τὴ Βιέννη γιὰ τὶς πρῶτες συλλήψεις τῶν συνεργατῶν τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ», *Μακεδονικὰ* 18 (1978) 92-102.

ἀκαταστασίαις, ποὺ παρεκώλυαν τὶς ἐμπορικὲς συναλλαγές, καὶ πρὸ παντὸς τὰ νέα συστήματα καὶ τοὺς ταραξίες, ποὺ ἐκθέτουν σὲ κίνδυνο τοὺς τιμημένους ἀνθρώπους (στ. 22-23, 24-26).

Ὁ Λαζάρου εἶχε λάβει, φαίνεται, μετριότατη σχολικὴ παιδεία, προσπαθεῖ ὅμως νὰ γράφει σὲ λόγιο ὕφος, διανθίζοντας τὴν ἐπιστολὴ του μὲ φράσεις-κλισέ, ξεσηκωμένες ἀπὸ ἐπιστολάρια τῆς ἐποχῆς. Ἡ γραφὴ του ὡστόσο εἶναι εὐανάγνωστη καὶ καλλιγραφικὴ (βλ. πίνακα στη σ. 116), ἡ σύνταξη ὅμως τοῦ κειμένου εἶναι ὄχι σπάνια ταραγμένη, σὲ πολλὰ σημεία τὸ νόημα ἀσαφές, μερικὲς λέξεις ἀκατανόητες (στ. 57: ἔμπληγεν· στ. 63: τὸ ὀφελειμῶν μου· στ. 84: τὸν τόπουντα), ἐνῶ τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα εἶναι τόσο πολλὰ καὶ ἀπροσδόκητα, ποὺ καθιστοῦν τὸ κείμενο δύσληπτο καὶ δεκτικὸ παρανοήσεων. Προτίμησα λοιπὸν νὰ δημοσιεύσω τὴν ἐπιστολὴ ὄχι σὲ διπλωματικὴ (ὅπως κανονικὰ ἔπρεπε, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ ἔγγραφο) ἀλλὰ σὲ φιλολογικὴ ἔκδοση, σημειώνοντας στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τὶς γραφῆς τοῦ πρωτοτύπου. Ἐτήρησα ὡστόσο ὀρθογραφικοὺς τύπους ποὺ συνηθίζονταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Στὸ φωνητικὸ μέρος δὲν ἐπεμβαίνω. Τὴν ἔκδοση τοῦ κειμένου ἀκολουθοῦν τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, ἐρμηνευτικὸ γλωσσάριο καὶ σχόλια γιὰ πρόσωπα καὶ πράγματα ποὺ μνημονεύονται στὴν ἐπιστολὴ. Ἐπέμεινα περισσότερο, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ σημείωσα παραπάνω, στὸν σχολιασμὸ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἐπιστολῆς.

φ. 1 *Πρὸς τὸν ἐντιμώτατον καὶ χρησιμώτατον ἀδελφὸν κύριον Κωνσταντῖνον Λαζάρου, εἰς Σιάτισταν· τῆ 31 Μαρτίου 1798, Ζέμονα.*

Μὲ τέσσαρες πεζοὺς δὲν σᾶς ἔγραψα, μὲ τὸ νὰ εἶχα μισεύσει διὰ τὴν Ροσάβαν· καὶ εἰς Δεμεσβάρι μὲ ἐπρόφθασεν ἓνα γράμμα, φανερώνοντάς μου τὰ τοῦ Βιδενοῦ ἀκαταστασίαις καὶ κλείσιμον τοῦ δρόμου. Οὕτως ἐπέστρεψα πάλιν εἰς τὰ ἐδῶ καὶ εὔρον τιμὴν σας ἀπὸ 24 τοῦ ἀπερασμένου, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐχάρην τὴν ποθητὴν μου ὑγείαν σας· χάριτι θεῖα ὑγιαίνω καὶ ἐγώ. Λυποῦμαι πολλὰ ὅπου δὲν ἠμπόρεσα νὰ ἐπιτύχω τὸν σκοπὸν μου, ὅπου πρὸ πολλοῦ ποθοῦσα, ἐλπίζω ὅμως ὀγλήγορα νὰ ἡσυχάσουν τὰ πράγματα, ἐπειδὴ τὸ ἔξωθεν εἶναι πλῆθος καὶ θέλει κυριεύσει. Ἀκόμη ὀλίγον καιρὸν θέλω προσμένει, τὸ ἐναντίον ὅμως θέλω πάρει τὸν ἐδῶ ὀρθὸ δρόμον. Φόβον ἀπὸ τινὰν δὲν ἔχω, ἐξὸν τὸν προδότην Ἰούδαν· ἐλπίζω εἰς ὀλίγον διάστημα νὰ τὸν φέρουν εἰς ἀνδάμωσιν τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα καὶ ἀδελφοῦ του Θεοχάρη. Ἐλπίζω ὁ ἅγιος Θεὸς νὰ φέρῃ τὰ πάντα μου δεξιὰ... Ξαναβεβαιώνω τὴν ὄλον ὑστερινὴν μου, τὰ τῆς Βιέννας τρέχοντα καὶ τὸ νέον σύστημα τῶν κακοθελήτων χριστιανῶν. Δώσατε ὅμως μεγαλωτάτην προσοχὴν ἀπὸ τὸν Πούλεον Μάρκου Πού-

λιου, ὁποῦ αὐτοῦ εὐρίσκεται καὶ κάμνει τὸν γιωμέτρην· αὐτὸς εἶναι ἀρ-
 χηγὸς καὶ σταμπαδόρος εἰς τὰ κοπρογράμματα, ὅσον καὶ μεραστής εἰς
 20 Γιάσι, Μποκορέστι, Κωνσταντινούπολιν καὶ Σαλονίκην. Ἔφερον καὶ αὐ-
 τοῦ μερικά, ὡς μερικοὶ τὰ εἶδαν· καὶ δώσατε μεγαλωτάτην προσοχήν,
 ἐπειδὴ παίγνιον δὲν εἶναι. Καὶ παρόμοιοι κλέπτη, ὁποῦ τὰ βασιλεία τοὺς
 ζητοῦν διὰ τὸ παλούκι καὶ κρεμασταριάν (καὶ τὸ ζήτημα γίνεται ἀπὸ τὸν
 φ. 1β σολτάνον καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς Νέμτζους) | δὲν πρέπει νὰ τοὺς ἀφήνετε νὰ
 25 γίνωνται οἱ δαβατζήδες εἰς τοὺς τιμημένους ἀνθρώπους καὶ νὰ τοὺς
 ζημιώσουν. Καὶ ἐσηκώθησαν εἰς τὸ ζοντάνι ἕως τὴν ὥραν 19, εἰς τοὺς
 ὁποίους εἶναι καὶ οἱ δύο ἐδικοὶ μας καὶ 3 Καστοριανοί· καὶ τοὺς ζητεῖ ὁ
 σολτάνος νὰ τοὺς παιδεύσῃ κατὰ τὴν παιδείαν του, καθὼς θέλει τὸ
 ἀπολαύσει. Τὸν Ὑψηλάντην ἐσήκωσεν μὲ 12 ἄρχοντας διὰ τὸν θάνατον.
 30 Καὶ τῶν φρονίμων ὀλίγα.

Τὸ σενδούκι μὲ τὸ πρᾶγμα κὺρ Τούνα ἐλπίζω, κατὰ τὸ ὄρδινόν μου καὶ
 μὲ μαρτυρίαν, νὰ τὸ ἐπούλησεν. Ἴδου καὶ νότα τὸ ὅσον πρᾶγμα περιέχει,
 καὶ ὅπως ὁ Θεὸς σᾶς φωτίσει εἰς τὸ καλλιότερον. Τὰ ὅσα παρθινέψει θέ-
 λετε τὰ ἀπεράσει εἰς λογαριασμὸν τοῦ χρέος μου, ὁμοίως καὶ τὰ ἀσλ(ά-
 35 νια) 360 ἀπὸ τῶν Ἑβραίων ὁμολογίαις καὶ σχεδὸν τὰ ὅσα ἐσυνάξετε ἀπὸ
 τοὺς Τονάδες νὰ τὰ ἀπεράσῃ εἰς ἐδικὴν μου παρτίδαν. Μὲ ὅλα αὐτὰ δὲν
 πλερώνομε καὶ τὰ τοῦ γαμβροῦ μας κὺρ Νικολάκη· ἐμπορεῖ πάντα μὲ τὴν
 ὁμολογίαν νὰ πιάσῃ τὸν Παπίαν διὰ τὰ πάρη· ἂν διὰ τὸν διάφορον,
 ὁποῦ ἡ κρίση δὲν δίδει, θέλω του τὸν κάμει καλά· τὸν ὁποῖον καὶ ἐκ
 40 ψυχῆς κατασπάζομαι καὶ τὸν παρακαλῶ νὰ εἶναι ἀδελφός μου καὶ νὰ
 ἀγαπᾷ τὸ γένος μας καὶ νὰ μὴν ἀκούγωνται λόγια καὶ ἔργα οὐτιδανά.
 Καὶ τὰ ὅσα γίνονται αὐτοῦ κρεφίως ἐδῶ εἶναι μεγαλοφώνως· καὶ οἱ
 φρόνιμοι πάντα τοὺς φρονίμους μιμοῦνται. Ἀκόμη παρακαλῶ τὸν ἀδελ-
 45 φὸν διὰ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τὰ (φιορίνια) 2000, βέξλι κὺρ
 Θεοδώρου Χατζη-Ἰωάννου καὶ Ἰωάννου Τουρούντζια, ὁποῦ πρὸ ἐνοῦ
 χρόνου σᾶς ἔστειλα. Μὴν ἀφήνεις, ἀδελφέ, τὰ ἴδρωτά μου νὰ τὰ φθει-
 φ. 2 ρωσιν ἄλλοι· δὲν εἶναι ξένα, | ὁποῦ νὰ ἀποβλέψω εἰς κἂν ἓνα δῶρον, ἀλλὰ
 ἄσπρα ἐμέτρησα ἐπὶ Θεῷ μάρτυρι· καὶ εἰ(ι) μὲν ἐσωτικῶς δὲν τὰ λάβη,
 ἐξωτερικῶς εἶμαι βέβαιος· καὶ εἰς αὐτὸ ἀδικίαν βέβαια δὲν τοὺς κά-
 50 μομεν, ἐπειδὴ καὶ τὰ ἔλαβαν. Ἄν εἶχα δύναμιν μεγάλην, βέβαια δὲν τὰ
 ἐστιμάριζα, ὅμως εἶναι μικροτάτη καὶ μὲ αὐτὴν πάσχω ὄχι μόνον τὸν
 ἑαυτόν μου νὰ βοηθήσω, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀδυνάτων συγγενῶν μας. Καὶ νὰ
 σᾶς χρεωστῶ, καὶ ἐξ ὧν νὰ ἀνδροπιάζεσθε εἰς ἐκείνους ὁπὸ χρεωστῶ
 ἐγώ! Μή, ἀδελφέ, σᾶς παρακαλῶ τὸ ἀμελεῖτε καὶ τὸ ἀποδίδετε εἰς τὸ δὲν
 55 εἶναι τὰ ἀμανέτια· εἶναι μόνον πλάνος καὶ ὄχι σωστά, ἐπειδὴ ἤξεύρω τὰ
 πάντα, κρυφὰ καὶ φανερά, καὶ ἡ ἀνδάμωσή μας θέλει σᾶς πληροφορήσει,
 ἂν ἡ ἀτυχία μου μὲ ἔμπληγεν εἰς περισσότερα, τί βοήθεια ἤθελα λάβει

60 από τὸν ἀγαπητόν μου ἀδελφόν. Μὴν μὲ ἀφήνετε σᾶς παρακαλῶ· καὶ ὅ,τι
 ἔξοδα ἤθελαν ἀκολουθήσει θέλω σᾶς τὰ κάμει καλά. Ὁ μέγας πόνος
 τῆς ψυχῆς μου μὲ ἐπαρακίνησεν νὰ σᾶς γράψω τὰ τοιαῦτα, στοχαζόμε-
 νος τὸν ἑαυτόν μου μιᾶς μικρῆς καὶ τιμημένης καταστάσεως, καὶ τώρα νὰ
 τὰ ζητῶ ἀπὸ δύο μουφλούζηδες οὐτιδανούς! Καὶ ὅλος ἀφήνομαι εἰς τὸν
 ἀδελφόν μου διὰ τὸ ὠφέλιμὴν μου καὶ σιωπῶ...

65 Τὸν Νικολάκην ἀγίου δεσπότητος ἐδέχθη μετὰ χαρᾶς καὶ θέλω τὸν
 περιποιηθῶ ὡς τὸ δέον. Διὰ τὸν ἀσπασμὸν ἀγίου Σισανίου καὶ ἱατροῦ
 Παύλου εὐχαριστῶ, τοὺς ὁποίους καὶ ταπεινῶς προσκυνῶ καὶ τοὺς πα-
 ρακαλῶ νὰ μὲ ἔχουν εἰς τὴν εὐνοϊάν των... Τὸν ἀξάδελφόν μας κύρ
 φ. 2β Θωμᾶν Δημητρίου, ὡς εἰκός, ἀσπάζομαι. Τὰ (φιορίνια) 112.30 ἔμβασα
 70 τοῦ συντροφοῦ του κύρ Γεώργη Πάντου, | τὰ δὲ γρόσια 90 ἀπὸ τὸ ζευγά-
 ρι πιστόλια του ἀκόμη δὲν τὰ ἔλαβον ἀπὸ τὸν Γεώργη Βίρου. Πόλιτζαν
 μου ἔμβασεν νὰ τὰ πλερώσουν οἱ Τονάδες, τὰ ὁποῖα καὶ ἕως τὴν σήμερον
 δὲν τὰ ἔλαβον· καὶ εἰς τοῦτο, ἂν ἀμφιβολίαν, ἐμπορῶ νὰ τὸν βεβαιώσω μὲ
 75 τιμημένων μαρτύρων· εἰδὲ καὶ ἀγαπᾶ, ἄς κάμει ἄλλον ἐπίτροπον νὰ τὰ
 λάβῃ· εἰδὲ νὰ δώσω χωρὶς νὰ λάβω, δὲν περισσεύουν καὶ ἐμένα· καὶ ἄς
 τοῦ γράψῃ, ἂν ἀγαπᾶ... Τὸν κύρ Γεώργιον Ἰωάννου Τριανταφύλλου
 ἀγαπητῶς ἀσπάζομαι. Ἀρκετὰ γράμματά του ἔλαβον καὶ εἶδον νὰ μὲ
 διορίζῃ διὰ τὰ λιανώματα, ὅπου εἶχεν ἀφήσει εἰς τὸν Μᾶρκον Δαρβάρη·
 καὶ πρὶν δύο μῆνες ἔλαβον γράμμα τοῦ Δαρβάρου, ὅπου νὰ μοῦ τὰ πα-
 80 ραδώσῃ ὁ Καλούδας, καθὼς ὁ ἀπὸ Ροσιάβ(ας) φίλος μου μοῦ γράφει ὅτι
 τὰ ἐπεριλαβεν. Καὶ τὰ τοῦ Βιδινίου ἀκαταστασίαις δὲν μὲ ἄφησαν ὅπου
 νὰ πηγαίνω ἕως ἐκεῖ νὰ τὰ ἐξοσιάσω, ἀλλὰ μὲ τὸν ἐρχομόν μου θέλω τοῦ
 τὰ φέροι, καὶ ἄς ἡσυχάσει. Ὁ κύρ Δαρβάρης μὲ κάμνει τεκλίφι διὰ (φιο-
 ρίνια) 900 καὶ ἔτι ὅ,τι τοῦ χρεωστῆ ὁ κύρ Γεώργιος καὶ θέλει νὰ μοῦ τὰ
 δώσῃ. Τὸν ἐρωτῶ ἂν ἔχουν τὸν τόπουντα, εἴτε ὄχι, νὰ μοῦ φανερώσῃ.
 85 Λάβετε τὴν ξεκαθάρισιν τοῦ κρόκου. Ὅσον διὰ τὰ δύο σενδούκια Λά-
 ζαρη, λογαριασμὸν ὁμοίως· καὶ ἀπὸ τὰ τρία τῆς τιμιότης (σ)ας πρέπον
 ἦτον νὰ σᾶς τὰ στείλω πρὸ καιροῦ, ὅμως ὁ καιρὸς καὶ τὰ περιστατικὰ μὲ
 ἔκαμαν νὰ τὰ ἀμελήσω ἕως τώρα καὶ μένω εἰς χρέος (φιορίνια) 1594.31,
 καὶ θέλετε τὰ ἀπεράσει εἰς παρτίδαν μου.

90 Ἄπὸ τὸν γαμβρόν μας κύρ Δημήτριον Λάζου Κατζάνου εἶχα γραφὴν
 του καὶ ὑγιαίνει... [Λεῖπει ἢ συνέχεια.]

Στὴν ἐπάνω δεξιὰ γωνία τοῦ φ. 2β ἡ σημείωση (προφανῶς μὲ τὸ χέρι
 τοῦ ἀποδέκτη Κωνστ. Λαζάρου): Ἄπεκρίθην 1798 Ἀπριλίου 17 μὲ τὸν
 κοινὸν σαῆν (= ταχυδρόμο, τουρκ. sai)⁵.

5. Παραδόξως ὁ Σιγάλας, δ.π., σ. 176, ἀνέγνωσε: μὲ τὸν κύρ Πού(λιον).

3 παιζοὺς | ἦχα || 5 κλήσιμον | οὔτος || 6 ἔβρον || 7 ποθυτὴν | ὑγιείαν | χάριτη || 8 ὑγιείνω | Λοιποῦμαι | ἐπητήχω || 9 πολοῦ || 10 ἰσυχάσουν | ἔξοθεν || 11 ὀλοίγον || 12 ἐξ ὧν || 15 ὄλλον | ἡσπερινὴν || 16 σήστεμα τὸν || 21 μερικὴ || 22 πέγειον | παρόμοιαι || 23 ζυτοῦν | παλούκει | ζύτιμα || 26 ζυμειόνουν | ἐσυκόθικαν | ὄραν || 27 Καστοριανὴ | ζυτῆ || 28 παιδίαν || 29 Υφιλάντην | ἐσύκοσεν || 30 ὀλοίγα || 31 σενδούκει || 32 ἐπούλισεν || 33 φωτίση | παρθυνέψη || 33-34 θέλεται || 35 εὔρέων | ἐσηνάξεται || 36 ὄλλα || 37 πλερώνωμαι || 38 ποιάση || 39 κάμμη || 41 γέννος || 42 μεγαλοφόνως || 42-43 ἡ φρόνιμη || 44 ὄνωμα | (φιορίνια)· δηλώνονται μὲ τὸ σύμβολο *af* || 46 ἰδροτὰ || 46-47 φθήροσην ἄλλη || 47 δόρον || 48 ἐμέτρισα ἐπὶ | μάρτυρη | ἐμὲν | ἐσοτιφεικὸς || 49 ἐξοτερικῶς | ἀδικείαν || 50 ἦχα || 51 ἐστημάριζα || 52 βοηθίω | συγγενὸν || 53 χρεοστῶ | ἀνδροποιάζεσθαι || 54 ἀποδήδεται || 55 σοστὰ | ἰξεύρω || 56 κρηφὰ || 57 ἀτυχεία || 59 κάμμη || 62 ζυτῶ | ὄλλος || 63 ὀφελειμῶν | σουπῶ || 65 περιπειηθῶ || 67 εὔνειαν || 69 ζευγάρη || 72 ἀμφιβολείαν || 73 ἰδὲ | κάμμη | ἐπήτροπον || 74 ἰδὲ | χωρὶς || 76 ἀγαπητὸς | ἴδον || 77 λιανώματα | ἦχεν || 78 μίναις || 79 καθὸς | φύλος || 80 Βιδινείου || 81 πηγένω | ἀλὰ || 82 ἰσυχάση | τεκλήφει || 83 χρεοστῆ || 84 ἐρωτῶ | ἦτε || 85 Λάβεται | σενδούκειαι || 86 τρεία || 89 θέλεται || 90 ἦχα || 91 ὑγιείνει

Γλωσσάριο. 3 πεζὸς = ταχυδρόμος | 19 μεραστής = μοιραστής· λιανοπωλητής; | 23 κρεμασταριά = κρεμάλα | 24 Νέμτζοι = Αὐστριακοί, Γερμανοὶ (τουρκ. Nemçe) | 25 δαβατζής = προστάτης (τουρκ. dâvacı) | 26 ζοντάνι = φυλακὴ (τουρκ. zindan)· ἐσηκώθησαν εἰς τὸ ζοντάνι = φυλακίστηκαν | 33 παρθινέψει (παρθενεύω = ἀνήκω (ἰταλ. appartenere) | 38 διάφορος = τόκος | 39 κρίση = δικαστήριον | 41 γένος = οἰκογένεια | 44 βέξι = συναλλαγματοκλή (γερμ. Wechsel) | 51 ἐστημάριζα (στυμάρω = ὑπολογίζω (ἰταλ. stimare) | 53 ἀνδροπιάζεσθε (ἐντροπιάζομαι | ὀπὸ = ὀπὸν | 55 ἀμανέτι = ἐνέχυρο (τουρκ. emanet) | 57 ἔμπληγεν = ἐπληγτε; | 62 μουφλούζης = χρεωκοπημένος (τουρκ. müflüs) | 70 πόλιτζα = γραμμάτιο (ἰταλ. polizza) | 77 λιανώματα = μικροποσὰ | 81 ἐξοσιάσω (ἐξισιάζω = ἐκκαθαρίζω λογαριασμό | 82 τεκλίφι = πρόταση.

ΣΧΟΛΙΑ

Στ. 1-2. Κωνσταντῖνος Λαζάρου· νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ συντάκτη τῆς ἐκδιδομένης ἐδῶ ἐπιστολῆς. Ἦταν καὶ αὐτὸς ἔμπορος, συνεργάτης τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ κατὰ καιροὺς συνεταῖρος ἄλλων ἐμπόρων. Στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Α.Π.Θ. σώζεται ἓνα Κατάστιχον ὄλης τῆς ληψοδοσίας (ἦν) ἔχονεν ἡμεῖς οἱ τρεῖς: Κωνσταντῖνος Λαζάρου, Νικόλαος Μιχαήλ καὶ Δημήτριος Μιχαήλ⁶. Τὸ ἐμπορικὸ αὐτὸ κατάστιχο δὲν περιέχει ἐνδείξεις, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ὀδηγήσουν στὴ χρονολόγησή του. Μνημονεύεται ὁμως ἐμπορικὸ ταξίδι τοῦ Κωνσταντῖνου Λαζάρου στὰ Καλάβρυτα καὶ τὴν Τριπολιτζά. Μόνιμη ἔδρα του πάντως ἦταν ἡ Σιάτιστα. Ἡ πρωιμότερη μνεῖα τοῦ Κωνστ. Λαζάρου ἀνάγεται στὸ 1794, ὁπότε μαρτυρεῖται

6. Σιγάλα, ὁ.π., σ. 181.

ὅτι εἶχε ἤδη κόρη παντρεμένη⁷. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἦταν τότε ὁ Λαζάρου πάνω ἀπὸ 40 ἢ 45 χρονῶν. Τὸ 1796 μνημονεύεται τιμητικὰ ὡς μάρτυρας σὲ πράξη ἀγοραπωλησίας, ποὺ συντάχθηκε στὴ Σιάτιστα⁸. Τὸ 1802, κατὰ τὸν πανελλήνιο ἔρανο ποὺ διενήργησε τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ὑπὲρ τῆς Σχολῆς τοῦ Ἁγίου Ὀρους, ὁ Κωνστ. Λαζάρου εἶχε ὀριστῆ ὡς ἐπίτροπος Σιατίστης⁹. Τὸ 1800/1801 ἕως 1804 μαρτυρεῖται, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω, ὡς ἐταῖρος στὸν ἐμπορικὸ οἶκο «Νικολάου Λασπᾶ καὶ ἀδελφῶν Γεωργίου καὶ Κωνσταντίνου Λαζάρου» μεῖ ἔδρα τῆ Βιέννη¹⁰. (Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὅλα τὰ μέλη τῆς ἐταιρείας βρισκόνταν ἐκεῖ). Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1812 γίνεται ἀναφορὰ σὲ παλαιὰ ἐργαστήρια τοῦ κύρ Κωνστ. Λαζάρου στὴ Σιάτιστα¹¹. Τέλος, σὲ ἐπιστολὴ ἐκ Σεμλίνου. (Ζέμονας) μεῖ χρονολογία 4 Ὀκτωβρίου 1821, μνημονεύεται καὶ κάποιος Κωνσταντῖνος Λαζάρου ἐκ Σιατίστης¹². Μᾶλλον πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο.

Στ. 2. Ζέμονα (Zemun, γερμ. Semlin - Σεμλίνο). Πόλη στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Δούναβη, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Βελιγράδι. Ἦταν ἡ κύρια πύλη εἰσόδου στὴν αὐστριακὴ ἐπικράτεια γιὰ ὄσους ταξίδευαν ἀπὸ τὰ νότια πρὸς τὴν κεντρικὴ Εὐρώπη. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ Ζέμονα εἶχε ἀκμαία ἐλληνικὴ ἐμπορικὴ παροικία¹³.

Στ. 4. Ροσάβα (Orsova). Συνοριακὴ κωμόπολη (αὐστροκρατούμενη τότε) στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Δούναβη, 140 χλμ. Α τοῦ Βελιγραδίου. Εἶχε μικρὴ ἐλληνικὴ ἐμπορικὴ παροικία¹⁴.

Στ. 4. Δεμεσβάρη (Temesvar, ρουμ. Timisoara). Πόλη τῆς Τρανσυλβανίας (αὐστροκρατούμενη ἐπίσης τότε), 120 χλμ. ΒΑ τοῦ Βελιγραδίου.

7. Hurmuzaki, *Documente*, τόμ. 14, μέρος 3ο (ἔκδ. N. Iorga), Βουκουρέστι 1936, σσ. 467-68· βλ. καὶ παρακάτω, σχόλια στὸν στ. 90.

8. Ν. Ι. Πανταζόπουλου - Δέσποινας Τσοῦρκα-Παπαστάθη (ἔκδ.), *Κώδιξ μητροπόλεως Σισανίου καὶ Σιατίστης, ιζ'-ιθ' αἰ.*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 138, ἔγγραφο ἀρ. 103, στ. 47 καὶ 53.

9. Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Ἡ Σχολὴ τοῦ Ἁγίου Ὀρους στὰ 1800», *Ἑλληνικά* 15 (1957) 157 (= τοῦ ἴδιου, *Ἱστορικὰ φροντισμάτα. Α' Ὁ Διαφωτισμὸς καὶ τὸ κορύφωμά του*, Ἀθήνα 1992, σ. 165).

10. Βλ. παραπάνω, σημ. 3.

11. Στ. Κυριακίδου, «Διάφορα ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας», *Μακεδονικά* 2 (1941-1952) 682, ἔγγρ. ἀρ. 3.

12. Ἀναστ. Χ. Μέγα, «Ἀρχεῖον Ζουπᾶν - Μωραΐτη. Περιγραφὴ ἐγγράφων ἐτῶν 1688-1840», *Σιατιστέων Μνήμη*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. Α 107, ἔγγραφο ἀρ. 92.

13. Ἰωάννη Ἀ. Παπαδριανοῦ, *Οἱ Ἕλληνες πάροιχοι τοῦ Σεμλίνου (18ος-19ος αἰ.)*. Διαμόρφωση τῆς παροικίας, δημογραφικὰ στοιχεῖα, διοικητικὸ σύστημα, πνευματικὴ καὶ πολιτιστικὴ δραστηριότητα, Θεσσαλονίκη 1988.

14. Ἐλευθερίας Νικολαΐδου, «Συμβολὴ στὴν ἱστορία τεσσάρων ἐλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Αὐστρουγγαρίας (Zemun, Novi Sad, Orsova, Temesvar)», *Δωδώνη* 9 (1980) 323-74.

Στ. 5. Βιδενού (Βιδίνι - Vidin). Μεθοριακὴ πόλη τῆς Βουλγαρίας (τουρκοκρατούμενη τότε), 210 χλμ. ΝΑ τοῦ Βελιγραδίου, στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Δούναβη. Μὲ τὴ φράση *ἀκαταστασίαις τοῦ Βιδενού* ὁ Λαζάρου ἀναφέρεται βέβαια στὴν ἀνταρσία —γιὰ πέμπτο ἤδη χρόνο— τοῦ περιβόητου πασᾶ τῆς πόλης Πασβάντογλου καὶ στὴν πολιορκία τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὰ σουλτανικὰ στρατεύματα. Ἐξ αἰτίας τῶν στρατιωτικῶν αὐτῶν ἐπιχειρήσεων ἦταν ἐπόμενο νὰ κλείσουν οἱ δρόμοι πρὸς τὸ Βιδίνι¹⁵. Ὁ Λαζάρου προβλέπει (καὶ εὔχεται) ὅτι οἱ στρατιωτικὲς δυνάμεις τοῦ σουλτάνου θὰ καταστείλουν τελικὰ τὴν ἀνταρσία, ἐπειδὴ τὸ *ἔξωθεν εἶναι πλῆθος καὶ θέλει κυριεύσει* (στ. 10-11).

Στ. 11-12. *Ἀκόμη ὀλίγον καιρὸν – ὀρθὸν δρόμον*. Ἡ φράση δὲν εἶναι σαφής. Ὑποδηλώνει ἴσως τὴν πρόθεση τοῦ Λαζάρου νὰ προχωρήσει σὲ δικαστικὴ δίωξη (τὸν *ἐδῶ ὀρθὸν δρόμον*) ὀφειλετῶν του ἢ διαχειριστῶν ἐμπορευμάτων ποὺ τοὺς εἶχε παραχωρήσει πρὸς πώληση.

Στ. 12-14. *Φόβον ἀπὸ τινὰν – ἀδελφοῦ του Θεοχάρη*. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν Ἰωάννη Τουρούτζια, ἀδελφὸ τοῦ Θεοχάρη Τουρούτζια, κρατουμένου τότε σὲ φυλακὴ τῆς Βιέννης ὡς συνεργάτη τοῦ Ρήγα, μαζὶ μὲ τὸν ὁποῖο μαρτύρησε τρεῖς μῆνες ἀργότερα. Στὰ πρακτικὰ τῶν ἀνακρίσεων, ποὺ διεξήγαγε ἡ αὐστριακὴ ἀστυνομία, μνημονεύονται ἐπανειλημμένα οἱ δύο ἀδελφοί, ὁ μὲν ὀρθὰ ὡς Θεοχάρη Γεωργίου Τουρούτζιας, ὁ δὲ ἀδελφός του ἐσφαλμένα ὡς Γεώργιος Τουρούτζιας¹⁶ ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ Ἰωάννη Γεωργίου Τουρούτζιας¹⁷.

15. Οἱ δρόμοι ἀπὸ τὸ Βιδίνι, Σιστόβι καὶ κάτω ἐκλείσθησαν ἐξ αἰτίας τοῦ ἀσκερίου, γράφει ἡ *Ἐφημερίς* τῆς Βιέννης, φ. 6 Μαρτίου 1797, σ. 207. Ἐνα χρόνο ἀργότερα, ὅταν ὁ Λαζάρου ἐπιχειρεῖ τὸ ταξίδι του στὸ Βιδίνι (Μάρτιος 1798), ἡ κατάσταση εἶχε ἐπιδεινωθῆ, ἀφοῦ, κατὰ ἐνθύμηση τῆς ἐποχῆς, 1798, τὸν Φεβρουάριον, πάισεν ὁ Ἀλῆ πασᾶς εἰς τὸ Βεντίνι: βλ. Εὐαγγελίας Χατζηαλεξάνδρου, «Ἐνθυμήσεις», *Μακεδονικά* 1 (1940) 509. Γιὰ τὴν ἀνταρσία τοῦ Πασβάντογλου, τὶς πολιτικὲς τῆς προεκτάσεις καὶ τὶς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις στὴν περιοχὴ αὐτὴ βλ. Α. Ἰ. Βρανούση, *Προλεγόμενα στὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ 1797*, Ἀθήνα 1995, σσ. 187 κ.έ.

16. E. Legrand - Σπ. Λάμπρου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρησάντων, ἐκ τῶν ἐν Βιέννῃ ἀρχείων ἐξαχθέντα*, Ἀθήνα 1891 (= *ΔΙΕΕ*, 3, 1891, σσ. 585-774), σσ. 101-107 (693-99), 189 (781). Στὸ γερμανικὸ πρωτότυπο γράφεται *Tourunzia*: ὁ Σπ. Λάμπρος μετέγραψε Τουρούτζιας· σὲ ἑλληνικὲς πηγὲς ἀπαντοῦν οἱ τύποι Τουρούτζιας, Τουρούτζια, ὁ, Τουρούτζια, ὁ, (χωρὶς τελικὸ -ς), προφανῶς ἀπὸ τὸ τουρκικὸ *tuunc*= νεράντζι. Ὡστε Τουρούτζιας= Νεράντζης, ὄνομα πού, ὡς βαπτιστικὸ καὶ ἐπώνυμο, εἶναι συνηθέστατο στὴ Σιάτιστα.

17. Τὸ σφάλμα ἐπισήμανε ὁ Ἰ. Α. Παπαδριανός, «The Supporters of Rigas Velestinlis in the Serbian Town of Zemun», *Balkan Studies* 33 (1992) 51 κ.έ. (= τοῦ Ἰδίου, *Οἱ οπαδοὶ τοῦ Ρήγα Βελεστινλή στο Σερβίνο*, *Υπέρεια* 2, 1994 [Πρακτικὰ Β' Συνεδρίου «Φεραὶ - Βελεστίνου - Ρήγας»] σσ. 657 κ.έ.). Τὸ ἴδιο σφάλμα διέπραξε ὁ Αὐστριακὸς πρακτικογράφος καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Γεωργίου Κωνσταντίνου Σακελλαρίου (τοῦ γνωστοῦ Κοζανίτη λογιῶ), τὸν ὁποῖο γράφει —μετατρέποντας καὶ πάλι τὸ πατρώνυμο σὲ βαπτιστικὸ— Κωνσταντίνου Σα-

Ἡ πρωιμότερη μνεία τοῦ Ἰωάννη Τουρούτζια ἀνάγεται στὸ 1791: ἀναγράφεται ὡς συνδρομητῆς τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα Ἀληθῆς εὐδαιμονία, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ ἔτος αὐτό¹⁸. Τὸ 1792 μνημονεύεται ὡς κτηματίας στὴ Σιάτιστα¹⁹. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1793 πάντως μαρτυρεῖται στὸ Σεμλίνο (Ζέμονα) ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ σχολείου τῆς ἐκεῖ ἐλληνικῆς παροικίας²⁰. Ἡ παρουσία τοῦ ἐλλογιμωτάτου Ἰωάννου Τουρούτζια στὸ Σεμλίνο μαρτυρεῖται ἐπίσης τὸ 1796²¹. Ἐκεῖ τὸν συνάντησε τὸν Μάρτιο τοῦ 1797 ὁ ἀδελφός του Θεοχάρης, ὁ ὁποῖος παρουσία τοῦ Ἰωάννη καὶ ἄλλων τριῶν πατριωτῶν ἔψαλε τὸν Θούριο τοῦ Ρήγα. Λίγους μῆνες ἀργότερα (μετὰ τὸν Ἰούνιο 1797) ὁ ἀδελφός του Θεοχάρης τοῦ ἔστειλε στὸ Σεμλίνο ἀντίτυπα τῶν χαρτῶν τοῦ Ρήγα καὶ τῆς προσωπογραφίας τοῦ Μεγαλέξανδρου²². Κατὰ τὴν περίοδο 1806-1809 ὁ Ἰωάννης Τουρούτζιας ἦταν δάσκαλος στὸ σχολεῖο τῆς ἐκεῖ ἐλληνικῆς παροικίας²³. Ἡ τελευταία μνεία του ἀπαντᾷ στὸν κατάλογο συνδρομητῶν τοῦ βιβλίου τοῦ Βασιλείου Παπα-Εὐθυμίου *Στοιχεῖα τῆς ἐλληνικῆς...*, τόμ. Δ', Βιέννη 1813²⁴.

Ἀπὸ τὰ λεγόμενα στὴν ἐπιστολὴ δὲν φαίνεται τί λόγους εἶχε ὁ Λαζάρου νὰ φοβᾶται τὸν Ἰωάννη Τουρούτζια, ὅπως ἐπίσης δὲν εἶναι σαφὲς γιατί τὸν ἀποκαλεῖ *προδότην Ἰούδαν* (στ. 12-13). Βέβαιο εἶναι μόνο (βλ. στ. 44-46) ὅτι ὁ Ἰωάννης Τουρούτζιας καὶ ὁ Θεόδωρος Χατζη-Ἰωάννου εἶχαν ἀπὸ κοινοῦ ἀνεξόφλητο χρέος πρὸς τὸν Λαζάρου 2.000 φιορινίων, φαίνεται ὅμως ὅτι αὐτὸ δὲν ἦταν ὁ μόνος λόγος τῆς βαθύτατης ἀντιπάθειας τοῦ Λαζάρου πρὸς τὸν Τουρούτζια εἰδικά, τοῦ ὁποῖου μάλιστα εὐχεται —ἐμμέσως— τὸν θάνατο.

Ἄς προστεθῆ, τέλος, ὅτι ὁ Ἰωάννης Γεωργίου Τουρούτζιας δὲν πρέπει νὰ συγχέεται πρὸς κάποιον Ἰωάννη Ἀθανασίου Τουρούτζια, ἔμπορο,

---

κελλάριο (Legrand - Λάμπρου, ὁ.π., σ. 19 (611). Ἄς προστεθῆ ἀκόμη ὅτι ὁ πατέρας τῶν ἀδελφῶν Τουρούτζια, ὁ Γεώργιος Ἰωάννου Τουρούτζιας (βλ. Παπαδριανό, ὁ.π., σσ. 658-659), μνημονεύεται τὸ 1785 ὡς ἀφιερωτῆς «ἀργυροκεκοσμημένου εὐαγγελίου» σὲ ναὸ τῶν Σερβίων εἰς μνήμην τοῦ πεθεροῦ του Θεοχάρη Κατζάνου· βλ. Μιχ. Ἀθ. Καλινδέρη, *Σημειώματα ἱστορικὰ (ἐκ τῆς Δυτ. Μακεδονίας)*, Πτολεμαῖς 1939, σ. 28. Ὡστε, τὰ δύο παιδιά του ἔφεραν τὰ ὀνόματα τῶν παππούδων τους, Ἰωάννης ὁ μεγαλύτερος, Θεοχάρης ὁ μικρότερος.

18. N. Gaidagis, *Catalogul cărților grecești de la Biblioteca Centrală «M. Eminescu» - Iași*, τόμ. 2, Ἰάσι 1975, σ. 410.

19. Γ. Ἀποστόλου, *Ἱστορία τῆς Σιατίστης*, Ἀθήνα 1930, σ. 23.

20. Παπαδριανοῦ, *Ἕλληνες πάροικοι*, σ. 131.

21. Λαῖου, *Σιάτιστα*, σ. 96, σημ. 2.

22. Legrand - Λάμπρου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα*, σ. 103 (695).

23. Παπαδριανοῦ, *Ἕλληνες πάροικοι*, σσ. 153-54, 157.

24. Gaidagis, *Catalogul*, τόμ. 3, Ἰάσι 1978, σ. 291.

μαρτυρούμενο στὴ Βιέννη τὸ 1789²⁵. Αὐτός, ὁ δεύτερος, πρέπει νὰ εἶναι ὁ μνημονευόμενος ἀπλῶς ὡς Ἰωάννης Τουρουντζίας στὸ βιβλίο τῶν πρακτικῶν τῆς κοινότητος τῶν «τουρκομεριτῶν» Ἑλλήνων στὴ Βιέννη τὸ 1790, τὸ 1796 καὶ τὸ 1799²⁶.

Στ. 14. Κωνσταντῖνος Δούκας. Κατὰ τὰ ἀστυνομικὰ ἔγγραφα τῶν ἀνακρίσεων τῶν συνεργατῶν τοῦ Ρήγα, «μεταξὺ τῶν ἐμπόρων, οἱ ὁποῖοι μὲ χρῆμα καὶ ἐξωτερικὰς σχέσεις ὑπεστήριξαν τὸ [ἐπαναστατικὸ] σχέδιον» ἦταν καὶ ὁ «Κωνσταντῖνος Δούκας, 45 ἐτῶν [τὸ 1797], ἐκ Σιατίστης, ἔγγαμος, ὀρθόδοξος καὶ τώρα Ρῶσος ὑπήκοος»²⁷. Σύμφωνα μὲ τις καταθέσεις διαφόρων μαρτύρων, ὁ Δούκας συμμετεῖχε στὶς συναντήσεις τῶν συνεργατῶν τοῦ Ρήγα στὴ Βιέννη, ἔψαλλε μαζί τους ἐπαναστατικὰ θούρια καὶ εἶχε προμηθευθῆ ἀπὸ τοὺς πρώτους τὴν ἐπαναστατικὴ Προκήρυξη τοῦ Ρήγα, «ἧς τὸ περιεχόμενον ἐπεδοκίμαζε»²⁸. Συνελήφθη ἀπὸ τὴν αὐστριακὴ ἀστυνομία —μαζὶ μὲ τὸν ἐπίσης ἔμπορο Γεώργιο Θεοχάρη— τὴ νύχτα τῆς 29ης Δεκεμβρίου 1797. Ἡ σύλληψη καὶ ἡ φυλάκισή τους, κατὰ τὴν ἀστυνομικὴ ἔκθεση, «δικαιολογεῖται, καθόσον ἐξεδήλωσαν δημοκρατικὰ φρονήματα καὶ ... ὠμίλησαν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος»²⁹. Τελικὰ, ἡ ρωσικὴ του ὑπηκοότητα τὸν ἔσωσε. Κατὰ τὴν ἀφήγηση τοῦ μετέπειτα Ἑλληνα προξένου στὴ Λειψία Π. Π. Ναοῦμ, ὁ Κωνστ. Δούκας «ἀπολυθεὶς τῇ μεσιτείᾳ τῆς ρωσικῆς ἐν Βιέννῃ πρεσβείας ... ἐξωρίσθη εἰς Σαξωνίαν καὶ διέτριβε συνήθως εἰς Kemnitz. Εἶτα ἐπετράπη καὶ αὐτῷ ἐπὶ ἐγγυήσει νὰ διαμένῃ ἐν Λειψία, ὅπου μετῆρχετο τὰ τοῦ παρ' ἐμπόροις μεσίτου... Ὁ δὲ Κώστας [Δούκας] ἦν ὀρμητικὸς, ἀστεῖος καὶ ὡσεὶ μαινόμενος ὠμίλει περὶ ἐλευθερίας καὶ ἐν τῇ παραφορᾷ αὐτοῦ ἐβλασφήμει καὶ ἠσέβει εἰς τὸ θεῖον, ὡς ἀνεχόμενον τὴν σκληρὰν τῶν Τούρκων τυραννίαν· μετὰ τὸν θάνατον μάλιστα τοῦ Ρήγα ἐγένετο ὄλως ἀσεβῆς, «διότι ὁ Θεός», ἔλεγεν, «εἶναι ἄδικος κριτῆς», δι' ὃ καὶ ἐνέπαιζε καὶ ἐχλεύαζε τὰ τῆς θρησκείας...»³⁰. Ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας πέθανε στὴ Λειψία στὶς 23 Ἰουλίου 1814, σὲ ἡλικία 61 ἐτῶν³¹. Δὲν πρέπει

25. Λαῖου, *Σιάτιστα*, σ. 96, σημ. 2.

26. Σπ. Λάμπρου, «Ἐρευναι ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις καὶ ἀρχεῖοις Ρώμης, Βενετίας, Βουδαπέστης καὶ Βιέννης», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 18 (1924) 55.

27. Κ. Ἀμάντου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ*, Ἀθήνα 1930, σσ. 29, 169, 187. Legrand - Λάμπρου, ὁ.π., σ. 19 (611).

28. Legrand - Λάμπρου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα*, σσ. 77 (669), 79 (671), 87 (679), 89 (681).

29. Ἀμάντου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα*, σ. 35. Κατὰ τὸν Μιχαὴλ Περδικάρη (*Ρήγας ἢ κατὰ ψευδοφιλελλήνων*, ἔκδ. Λ. Βρανούση, *Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*, 11, 1961, σ. 172) ὁ Δούκας εἶχε ὄχι ρωσικὴ ἀλλὰ πρωσικὴ ὑπηκοότητα.

30. Γ. Κρέμου, *Ἐπιστολαὶ καὶ Ἠθικὴ Στιχουργία Ἀ. Κ. Βυζαντίου*, Λειψία 1870, σσ. XIV-XVI.

31. Σπ. Λάμπρου, *Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα*, Ἀθήνα 1892, σ. 133,

έπομένως να συγγέεται με τὸν ἐπίσης Σιατιστινὸ ἔμπορο Κωνσταντῖνο Μ. Δούκα, συγγραφέα μιᾶς δίτομης *Πρακτικῆς Ἀριθμητικῆς*, Βιέννη 1820³².

Στ. 15-26. τὰ τῆς Βιέννας τρέχοντα – νὰ τοὺς ζημιώνουν. Ὁλη ἡ παράγραφος —ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα τῆς ἐπιστολῆς— προδίδει τὴν ἀπόλυτα ἀρνητικὴν στάση τοῦ Λαζάρου ἀπέναντι στὸ νέον σύστημα³³ τῶν κακοθελήτων χριστιανῶν, δηλ. τόσο στὶς θεωρητικὰς ἀρχὰς τοῦ κηρύγματος τοῦ Ρήγα, ὅσο καὶ στὰ συγκεκριμένα πρόσωπα τῶν συνεργατῶν του. Ἀκριβῶς δὲ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (τέλη Μαρτίου 1798) εἶχαν περατωθῆ στὴ Βιέννη οἱ ἀστυνομικὲς ἀνακρίσεις τῶν «συνενόχων» τοῦ Ρήγα καὶ ἀναμενόταν ἡ ἀπόφασις γιὰ τὴν τύχη τους. Τελικὰ, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἀποφασίστηκε νὰ παραδοθοῦν στὶς τουρκικὰς ἀρχὰς τοῦ Βελιγραδίου οἱ ὀκτὼ ἀπὸ τοὺς κατηγορουμένους ποὺ εἶχαν ὀθωμανικὴ ὑπηκοότητα³⁴. Ἔτσι, στὶς 22 Ἀπριλίου 1798 (π. ἡ.) ὁ Ρήγας καὶ οἱ σύντροφοί του ἔφθασαν στὸ Σεμλίνο (Ζέμονα)³⁵, τόπο διαμονῆς τοῦ Λαζάρου. Δύο τουλάχιστον δημοσιογράφοι τῆς ἐποχῆς, ἓνας Γάλλος καὶ ἓνας Γερμανός, περιγράφουν τὴ διέλευση τῆς πομπῆς τῶν μελλοθανάτων ἀπὸ τὴν πόλιν³⁶. Ἀσφαλῶς καὶ ὁ Λαζάρου θὰ εἶχε τότε τὴν εὐκαιρίαν νὰ δεῖ ἀπὸ κοντὰ τοὺς κακοθέλητους χριστιανούς.

Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ —ἄγνωστες ὡς τώρα— πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνει ὁ Λαζάρου γιὰ τὸν Πούλιο³⁷ Μάρκου (ἢ Μαρκίδη) Πούλιου, ποὺ ἦταν καὶ συμπατριώτης τοῦ Σιατιστινός. Οἱ εἰδήσεις ποὺ εἶχαμε ὡς τώρα γιὰ τὶς κινήσεις καὶ τὶς δραστηριότητες τοῦ ἀνήσυχου αὐτοῦ λογίου ἄφηναν ἓνα κενὸ τριῶν καὶ πλέον ἐτῶν, ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 1797 ὡς τὸν Μάιο τοῦ 1800. Γνωρίζαμε, συγκεκριμένα, ὅτι τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1796 ὁ Πούλιος Πούλιου ἔφυγε ἀπὸ τὴ Βιέννη καὶ ἐγκαταστάθηκε στὸ Βουκουρέστι. Ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις τοῦ ἐκεῖ αὐστριακοῦ προ-

σημ. 195.

32. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, τόμ. 1, Ἀθήνα 1939, σ. 202, ἀρ. 1268.

33. Ὡς σύστημα τῆς ἐλευθερίας, σύστημα τῶν νέων ἐλευθέρων, τὸ περὶ ἐλευθερίας νέον σύστημα περιγράφεται στὴν *Πατρικὴ Διδασκαλία* (1798) τὸ γαλλικὸ δημοκρατικὸ κήρυγμα.

34. Λ. Ἰ. Βρανούση, *Ρήγας* (Βασικὴ Βιβλιοθήκη, 10), Ἀθήνα 1957, σσ. 101-103.

35. Λάμπρου, *Ἀποκαλύψεις*, σ. 81.

36. Αὐτόθι. Ἀπόστ. Δασκαλάκη, *Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς ὡς Διδάσκαλος τοῦ Γένους*, Ἀθήνα 1977, σ. 58, σημ. 2. Π. Ἐνεπεκίδη, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν συντρόφων τοῦ Ρήγα Ἰ. Μαυρογένη, Γ. Πούλιου, Γ. Θεοχάρη», *Θεσσαλικὰ Χρονικὰ* 6 (1955) 49-51.

37. Ὁ τύπος Πούλεος, -ον, ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Λαζάρου, ἀποτελεῖ ἀτυχὴ ἀπόπειρα ἐκλογωτατισμοῦ τοῦ ὀνόματος. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πούλιος «ἐξευγένιζε» τὸ ὄνομά του κατὰ τὶς περιστάσεις σὲ Πούπλιος, Puplius, Publius, ἀλλὰ καὶ Paul· βλ. Βρανούση στὴν ἐπόμενη σημ. Γιὰ τὴν καταγωγὴν τοῦ ὀνόματος Πούλιος βλ. Χ. Γ. Πατρινέλη, «Πρώιμες ἱστορικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν Κοζάνη, τὴ Σιάτιστα καὶ ἄλλες κοινότητες τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας (1660)», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* 5 (1996) 132-36.

ξένου, πὸ ἐθεσε ἀμέσως ὑπὸ παρακολούθησιν τὸ «ὑποπτο» αὐτὸ ἄτομο, μαθαίνουμε ὅτι ὁ Πούλιος εἶχε φέρει μαζί του καὶ πουλοῦσε ἐξαιρετικὰ ἐπικίνδυνα γαλλικὰ βιβλία, ἀπὸ ἐκεῖνα «δι' ὧν ἐξαπλοῦται τὸ δηλητήριο τῶν νεογαλλικῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ τῆς γενικῆς φθορᾶς τῶν ἡθῶν»³⁸. Πραγματικά, ἀπὸ ἓνα κατάλογο τῶν βιβλίων αὐτῶν (ποὺ κατασχέθηκαν τελικὰ ἀπὸ τὸν αὐστριακὸ πρόξενο) εἶναι φανερὸ ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ βιβλία ἀφενὸς πολιτικοῦ καὶ ἱστορικοῦ περιεχομένου, ἀναφερόμενα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάστασι καὶ στίς ἰδεολογικὰς τῆς ἀρχῆς, καὶ ἀφετέρου γιὰ ἐξαιρετικὰ τολμηρὰ ἔργα τῆς ἐρωτικῆς φιλολογίας³⁹. Τελικὰ, στίς 29 Μαρτίου 1797 ὁ Πούλιος Πούλιου —μετὰ τὴν κατάσχεσιν τῶν βιβλίων του— ἔφυγε ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι γιὰ τὴ Μολδαβία, ἀκολουθώντας μιὰ ὁμάδα Πολωνῶν δημοκρατῶν ποὺ εἶχαν σκοπὸ νὰ περάσουν στὴν Ἰταλία καὶ νὰ τεθοῦν στὴ διάθεσιν τοῦ Βοναπάρτη⁴⁰. Ἐκτοτε χάνονται τὰ ἴχνη του. Τὸν ξανασυναντᾶμε μόλις τὸν Μάιο τοῦ 1800 ἐγκατεστημένο στὴ Βενετία, προϊστάμενο τοῦ τυπογραφείου Πάνου Θεοδοσίου⁴¹.

Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Λαζάρου μαθαίνουμε τώρα ὅτι ὁ Πούλιος μετὰ τὸ Βουκουρέστι, δηλ. μετὰ τὸν Μάρτιο 1797, πέρασε ἀπὸ τὸ Ἰάσι, τὴν Κωνσταντινούπολη⁴², τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἤδη τὸν Μάρτιο τοῦ 1798

38. Γ. Λαῖου, «Οἱ ἀδελφοὶ Μαρκίδες Πούλιου, ὁ Γεώργιος Θεοχάρης καὶ ἄλλοι σύντροφοι τοῦ Ρήγα», *ΔΙΕΕ* 12 (1958) 211, 213, 216-17, 262-65 (ἔγγραφα ἀρ. 38-42): τὸ παράθεμα στὴ σ. 263 (ἔγγρ. ἀρ. 40). Τὸν Πούλιο Πούλιου βιογράφησε πρόσφατα ὁ Λ. Βρανούσης στὴν Εἰσαγωγὴ τῆς ἐπανεκδόσεως τῆς *Ἐφημερίδος, 1791*, Ἀθήνα 1995, σσ. 85*-93* (γιὰ τὴ δραστηριότητα τοῦ Πούλιου στὸ Βουκουρέστι, σσ. 88*-91*).

39. Κατάλογος μὲ 49 τίτλους κατασχθέντων βιβλίων ἔχει δημοσιευθῆ στὴ συλλογὴ Hurmuzaki, *Documente*, τόμ. 19/1, Βουκουρέστι 1922, σσ. 815-16. Ὁ Βρανούσης (ἔ.π., σ. 89*, σμμ. 75) πιστεύει ὅτι πρόκειται γιὰ δειγματοληπτικὸν κατάλογο καὶ ὅτι ὁ Πούλιος θὰ εἶχε φέρει ἀσφαλῶς μαζί του πρὸς πώλησιν καὶ πολλὰ ἑλληνικὰ βιβλία. Πάντως καὶ μόνο ἀπὸ τοὺς τίτλους τῶν γαλλικῶν βιβλίων εἶναι φανερὸ ὅτι ἐπρόκειτο ἀφενὸς γιὰ πολιτικὰ ἔντυπα ποὺ συνηγοροῦσαν ἀπερίφραστα ὑπὲρ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασεως καὶ τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν καὶ ἀφετέρου γιὰ σαφῶς «σκανδαλιστικὰ» ἐρωτικὰ ἀφηγήματα, ἀλλὰ καὶ δοκίμια· (μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ σχολιάζει ὁ Βρανούσης, ἔ.π.).

40. Λαῖου, «Οἱ ἀδελφοὶ Μαρκίδες Πούλιου», σσ. 216-17, 264-65 (ἔγγραφα ἀρ. 41-42): πρβ. Βρανούση, *Ἐφημερίς 1791, Εἰσαγωγὴ*, σσ. 90*-91*.

41. Β. Παναγιωτόπουλου, «Προτάσεις τοῦ Π. Μαρκίδη Πούλιου γιὰ ἐγκατάστασιν τυπογραφίας στὴν Ἰόνια Πολιτεία (1800)», *Πρακτικὰ Γ' Πανιωνίου Συνεδρίου*, τόμ. 1, Ἀθήνα 1967, σσ. 292-97.

42. Ἄν ὁ Πούλιος ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη πρὶν ἀπὸ τὸ θέρος τοῦ 1797, ἀσφαλῶς θὰ συνάντησε ἐκεῖ τὸν Κωνσταντῖνο Σταμάτη, ἐνθουσιώδη πράκτορα —καὶ ἤδη Γεν. Πρόξενο— τῆς δημοκρατικῆς Γαλλίας. Γιὰ τὶς μετακινήσεις τοῦ Σταμάτη βλ. Βρανούση, «Ἄγνωστα πατριωτικὰ φυλλάδια καὶ ἀνέκδοτα κείμενα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ Κοραῆ», *Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*, 15/16 (1965/6) 149. Ἄς σημειωθῆ ἀκόμη ὅτι ὁ Μαρκίδης Πούλιου, ποὺ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1799 ἀναμενόταν στὴν Ἀγκώνα ἀπὸ τὸν Κωνστ. Σταμάτη, δὲν ἦταν ὁ Πούλιος, ὅπως πιστευόταν, ἀλλὰ ὁ Γεώργιος Μαρκίδης Πούλιου (βλ. Βρανούση, *Ἐφημερίς 1791, Εἰσαγωγὴ*, σσ. 80*-84*).

(όταν γραφόταν ή έπιστολή) βρισκόταν στη Σιάτιστα ή πάντως στη Δυτική Μακεδονία. Ο Λαζάρου είναι πολύ καλά πληροφορημένος για τή στενή —προσωπική και ιδεολογική— σχέση του Πούλιου με τον Ρήγα και τον κύκλο του, γι' αυτό —τις πονηρές εκείνες ημέρες— θεωρεί έξαιρετικά επικίνδυνη κάθε έπαφή μαζί του. Και τυπικά μόν φαίνεται ότι ο Πούλιος έμφανιζόταν ως *γιωμέτρης* (στ. 18), δηλ. μετρητής και εκτιμητής γαιοκτησιών, *έπάγγελμα* που και παλαιότερα είχε ασκήσει⁴³. Ουσιαστικά όμως ήταν περιοδεύων βιβλιοπώλης, *μεραστής* (στ. 19) *έπίμεμπτων* *έντύπων* (*κοπρογραμμάτων*, στ. 19). Τί έντυπα ήσαν αυτά; Δέν φαίνεται πάντως πιθανόν να ήσαν μόνο γαλλικά βιβλία, σαν αυτά που πουλούσε στο Βουκουρέστι, αφού στις πόλεις που σημειώθηκαν παραπάνω —με *έξαιρέση* ίσως την Κωνσταντινούπολη— ο αριθμός των γαλλομαθών ήταν μάλλον περιορισμένος, αν όχι μηδενικός. Πρέπει επομένως να υποθέσουμε ότι ο Πούλιος έφερε μαζί του και ελληνικά έντυπα, πιθανότατα τις πρόσφατες *έκδόσεις* του τυπογραφείου των Πούλιων στη Βιέννη. Όσο για τόν είδος των βιβλίων, ο χαρακτηρισμός τους ως *κοπρογραμμάτων* υποδηλώνει μάλλον κάποια *άπαράδεκτα* για *τιμημένους ανθρώπους* (στ. 25) *έρωτικά βιβλία*. Άνάμεσά τους θα μπορούσαν να είναι τόν *Σχολείον των ντελικάτων έραστών* του Ρήγα (1790), τόν *Έρωτος άποτελέσματα* (1792) του Ιωάννη Καρατζά, ή *Γαλάτεια* του Florian σέ *μετάφραση* (και με προσθήκη τραγουδιών) Άντωνίου Κορωνιού (1796), τόν *Όρφεύς και Εύρυδίκη* (1796) και *Τηλέμαχος και Καλυψώ* (1796) σέ *μετάφραση* Γεωργίου Σακελλαρίου, όλα γραμμένα ή μεταφρασμένα (μερικά και συμπληρωμένα) από νεαρούς λογίους του στενού περιβάλλοντος του Ρήγα και *έκδεδομένα* (δλα σχεδόν) από τούς Άδελφούς Μαρκίδες Πούλιου⁴⁴.

Στόν κύκλο αυτό ανήκει βέβαια και ο Πούλιος Πούλιου, όχι μόνο ως *έκδότης* αλλά και ως *διακινητής* των έντύπων εκείνων που *έξέφραζαν* τις πολιτικές και φιλολογικές (άκριβέστερα τις *ήθικοερωτικές*, όπως *έλεγαν* τότε) *προτιμήσεις* και *πεποιθήσεις* τής φιλικής ομάδας του Ρήγα. Γιατί δέν μπορεί, νομίζω, να θεωρηθί τυχαίο τόν γεγονός ότι όλοι σχεδόν οί συγγραφείς, που *άκριβώς* τήν *έποχή* αυτή (1790-1797) *έγκαινιάζουν* τήν καθαυτό νεοελληνική *έρωτική λογοτεχνία* ανήκουν στην ομάδα αυτή. Πρέπει από προγράμματος και *έκ* *πεποιθήσεως* —*ύπό* τήν *έπιρροή* του Ρήγα πάντοτε— να *προχώρησαν* πρὸς τήν *κατεύθυνση* αυτή. Όστε, θα μπορούσε κανείς να πεί ότι, αν ο Ρήγας *άτύχησε* ως πολιτικός *έπα-*

43. Για τήν έννοια του όρου «γεωμέτρης» βλ. Βρανούση, *Έφημερίς 1791*, *Είσαγωγή*, σ. 86*.

44. Σχόλια για τις *έκδόσεις* αυτές βλ. Βρανούση, *Έφημερίς 1797*, *Προλεγόμενα*, σσ. 311-15, 322-33, και στην *έπόμενη* σημ.

ναστάτης, ἐπέτυχε ὁμως ὡς εισηγητῆς τῆς μοντέρνας ἐρωτικῆς λογοτεχνίας στὸ χῶρο ὄχι μόνο τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἠθῶν τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας⁴⁵. Κι αὐτό, ἂν δὲν εἶναι μιᾶς ἄλλης τάξεως ἐπανάσταση, πάντως «λίγο δὲν εἶναι».

Στ. 27. οἱ δύο ἐδικοί μας καὶ 3 Καστοριανοί. Ὑπαινίσσεται βέβαια τοὺς δύο Σιατιστινοὺς —ποὺ μνημονεύει ὀνομαστικὰ παραπάνω— Κωνσταντῖνο Δούκα καὶ Θεοχάρη Τουρούτζια, καὶ τοὺς Καστοριανοὺς Γεώργιο Θεοχάρη καὶ ἀδελφοὺς Παναγιώτη καὶ Ἰωάννη Ἐμμανουήλ. Δὲν ἐγνώριζε, φαίνεται, ἀκόμη ὁ Λαζάρου τὴ σύλληψη τοῦ ἐπίσης Σιατιστινοῦ Γεωργίου Μάρκου Πούλιου, τοῦ γνωστοῦ τυπογράφου καὶ ἀδελφοῦ τοῦ Πούλιου Πούλιου.

Στ. 29. Τὸν Ὑψηλάντην ἐσήκωσεν μὲ 12 ἄρχοντας διὰ τὸν θάνατον. Ἐννοεῖται ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας —γιὰ δεύτερη φορὰ— ἀπὸ τῆς 17 Αὐγούστου 1796 ἕως τῆς 22 Νοεμβρίου 1797. Ἡ εἶδηση δὲν εἶναι ἀκριβῆς. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης φαίνεται ὅτι εἶτε παραιτήθηκε ὑπὸ τὴν πίεση τῶν οικονομικῶν ἀπαιτήσεων τῆς Πύλης, προκειμένου νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἡ ἀνταρσία τοῦ Πασβάντογλου, εἶτε καθαιρέθηκε γιὰ νὰ δοθῇ ὁ ἡγεμονικὸς θρόνος στὸν εὐνοούμενο τοῦ Καπουδὰν πασᾶ —καὶ Δραγουμάνο τοῦ Στόλου ἕως τότε— Κωνσταντῖνο Χαντζερῆ (1797-1799)⁴⁶. Κατὰ τὸν σύγχρονο ἱστορικὸ Διονύσιο Φωτεινό, ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἐξώσθη ἀναιτίως ... καὶ ἀπῆλθεν εἰς Βασιλεῦσσαν⁴⁷, ὅπου ἔζησε ὡς τὸ 1807.

Στ. 31. ὁ κύρ Τούνας καὶ οἱ Τονάδες, ποὺ μνημονεύονται καὶ παρακάτω (στ. 36, 71), ἦσαν ἔμποροι στὴ Βιέννη καὶ τὸ Σεμλίνο (Ζέμονα)⁴⁸.

45. Τὸν θάνατο τοῦ Ρήγα, τοῦ Καρατζᾶ καὶ τοῦ Κορωνιοῦ τὸ 1798 καὶ τὸν διασκορπισμὸ τῶν ὑπολοίπων μελῶν τοῦ πολιτικοφιλολογικοῦ αὐτοῦ κύκλου ἀκολούθησε μακρὰ περίοδος κάμψης στὴ συγγραφὴ καὶ τὴν ἔκδοση ἀνάλογων ἔργων ἐρωτικῆς πεζογραφίας. Γιὰ τὰ κείμενα αὐτὰ τοῦ κύκλου τοῦ Ρήγα, γιὰ τὴ σχέση τους μὲ τὴν ὡς τότε παράδοση τῆς ἐρωτικῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀνανέωση τοῦ εἶδους μετὰ τὴ σύσταση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους βλ. τῆς πρόσφατες μελέτες τοῦ Γ. Κεχαγιόγλου, «1790-1800: Γέννηση, αναβίωση, ανατροφοδότηση ἢ επανεκτίμηση τῆς ἐλληνικῆς ἐρωτικῆς πεζογραφίας;», *Σύγκριση - Comparaison*, τχ. 2-3 (Νοέμβριος 1991) 53-62· τοῦ ἴδιου, «Σταθμοὶ τῆς ἐρωτικῆς πεζογραφίας στὴν πρῶτη νεοελληνικὴ λογοτεχνία», *Νέα Ἐποχὴ*, τχ. 1 (230), Λευκωσία 1995, σσ. 6-11, καὶ τοῦ ἴδιου, «Ἀπὸ τὰ Ἐρωτος Ἀποτελέσματα τοῦ Ι. Καρατζᾶ ὡς τὸν Ἐρσανδρο του Ε. Φραγκοῦδη: Στις ἀπαρχές τῆς νεοελληνικῆς καὶ τῆς νεότερης κυπριακῆς πεζογραφίας», *Σημεῖο*, 4 (Λευκωσία 1996) 115-136.

46. Const. C. Giurescu, «Un remarquable prince phanariote: Alexandre Ypsilanti, voévode de Valachie et de Moldavie», *Symposium L'Époque Phanariote - 1970*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 68.

47. Διονυσίου Φωτεινοῦ, *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας*, τόμ. 2, Βιέννη 1818, σ. 379.

48. Ἔνας Δημήτριος Τούνας, ἔμπορος στὴ Βιέννη, ἀπαντᾷ ὡς συνδρομητῆς βιβλίου τὸ 1788· Gaidagis, *Catalogul*, τόμ. 2, σ. 382· αὐτόθι, τόμ. 3, σ. 585, μνημονεύεται ἕνας Θωμᾶς Τούνας, ἐπίσης ὡς συνδρομητῆς βιβλίου τὸ 1819. Ἔνας Σιατιστινὸς Νίκος Δημ. Τούνας

Στ. 38. Παπίας· πρόκειται μάλλον για τὸν Σιατιστινὸ ἔμπορο Ἰωάννη Κωνστ. Παπία⁴⁹.

Στ. 45. Θεόδωρος Χατζη-Ἰωάννου· Σιατιστινὸς ἔμπορος στὴ Βιέννη⁵⁰. Αὐτὸς μαζί με τὸν (συνεταῖρο του;) Ἰωάννη Τουρούτζια εἶχαν ὑπογράψει χρεωστικὴ ὁμολογία (βέξλι, στ. 44) 2.000 φιορινίων πρὸς τὸν Λαζάρου, τὴν ὁποία ὁμως δὲν ἐξόφλησαν, πιθανῶς γιατί εἶχαν στὸ μεταξὺ χρεωκοπήσει (δύο μουφλούζηδες, στ. 62). Ὁ Λαζάρου ὑποδεικνύει στὸν ἀδελφὸ του νὰ πιέσει τοὺς χρεῶστες εἴτε ἐξωδίκως (ἐσωτικῶς, στ. 48), εἴτε προσφεύγοντας στὸ (τουρκικὸ) δικαστήριον (ἐξωτερικῶς, στ. 49). Ἡ ὅλη παράγραφος πάντως, γραμμένη σὲ στιγμὴ θυμικῆς ἐντάσεως, περιέχει δυσερμήνευτους ὑπαινιγμούς.

Στ. 64-65. ἀγίου δεσπότη ... ἀγίου Σισανίου· πρόκειται γιὰ τὸν τότε μητροπολίτη Σισανίου καὶ Σιατίστης Νεόφυτο (1792-1811)⁵¹.

Στ. 65-66. ἰατρὸς Παῦλος· γνωστὸς καὶ ἄλλοθεν γιὰ τὸν Σιάτιστα⁵².

Στ. 68. κὺρ Θωμᾶς Δημητρίου· πρόκειται πιθανότατα γιὰ τὸν λόγιον ἔμπορο στὴ Βιέννη Θωμᾶ Δημητρίου τὸν Σιατιστέα, κωδικογράφος⁵³ καὶ συγγραφέα τριῶν βιβλίων: *Γραμματικὴ τῆς ἰταλικῆς*, Βιέννη 1779· *Χειραγωγὸς ἔμπειρος εἰς τὰ τῆς πραγματείας*, Βιέννη 1793 (μετὰ πρόλογο τῶν ἐκδοτῶν τοῦ βιβλίου Μαρκίδων Πούλιου), καὶ *Σκριτούρα δόππια*, Βιέννη 1794⁵⁴.

Στ. 69. Γεώργης Πάντου· συνεταῖρος τοῦ Θωμᾶ Δημητρίου. Μαρτυρεῖται καὶ τὸ 1796 στὴ Σιάτιστα⁵⁵.

ἦταν τὸ 1794 ἔμπορικὸς πράκτορας στὸ Σεμλίνο (Ζέμονα)· βλ. Nikola Gavrilovic, «Οἱ ἐκ Μακεδονίας Βλάχοι εἰς τὰ ἔγγραφα τοῦ κρατικοῦ ἀρχείου Μπρασόβ», *Δελτίον Γιουγκοσλαβικῆς Βιβλιογραφίας* (τοῦ ΙΜΧΑ), 8/1 (1971) 72.

49. Μέγα, «Ἀρχεῖον Ζουπάν-Μωραΐτη», σ. Α 104, ἔγγρ. ἀρ. 35.

50. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, *Ὁ ἐν Βιέννῃ ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου καὶ ἡ κοινότης τῶν Ἑλλήνων ὀθωμανῶν ὑπηκόων*, Ἀλεξάνδρεια 1912, σσ. 73 καὶ 169.

51. Ἀναστ. Ν. Δάρδα, «Μητροπολίτες Σισανίου καὶ Σιατίστης», *Σιατιστινὰ* 12 (1994) 22 κ.έ.

52. Πανταζόπουλου - Τσοῦρκα, *Κῶδιξ Σισανίου καὶ Σιατίστης*, σ. 138, ἔγγρ. ἀρ. 103, στ. 55.

53. Ἀντιγράφει τὸ 1777 λειτουργικὴ φυλλάδα, ποὺ τὴν ἀφιερώνει ἐν τῇ τῆς *Λειψίας καπέλα*· βλ. Λ. Πολίτη, «Χειρόγραφα μοναστηρίων Αἰγίου καὶ Καλαβρύτων», *Ἑλληνικά* 11 (1939) 89.

54. E. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18ος αἰ., τόμ. 2, Παρίσι 1928, σ. 301, ἀρ. 953. Τριαντάφυλλου Ε. Σκλαβενίτη, *Τὰ ἔμπορικὰ ἐγχειρίδια τῆς Βενετοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας καὶ ἡ Ἐμπορικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Νικολάου Παπαδοπούλου*, Ἀθήνα 1991, σσ. 104-110.

55. Δάρδα, «Μητροπολίτες Σισανίου καὶ Σιατίστης», σ. 25.

Στ. 75. Γεώργιος Ἰωάννου Τριανταφύλλου· γνωστὸς καὶ ἄλλοθεν Σιατιστινὸς ἔμπορος⁵⁶.

Στ. 77. Μᾶρκος Δαρβάρης· ἓνας ἀπὸ τοὺς πέντε Κλεισουριῶτες ἀδελφούς Δάρβαρη, ποὺ διακρίθηκαν στὸ ἐμπόριο καὶ τὰ γράμματα. Ὁ Μάρκος ἐμπορευόταν ἀρχικὰ στὸ Σεμλίνο (Ζέμονα), ὅπου τὸ 1793-94 ἦταν μέλος τῆς σχολικῆς ἐφορείας· ἀργότερα ἐγκαταστάθηκε στὴ Βιέννη⁵⁷.

Στ. 79. Καλούδας· ἐννοεῖται πιθανῶς ὁ Πέτρος Νικ. Καλούδης, ἔμπορος στὴ Ροσάβα (Orsova)⁵⁸.

Στ. 85-86. Λάζαρης· μέλος γνωστῆς σιατιστινῆς οἰκογένειας ἐμπόρων⁵⁹.

Στ. 90. Δημήτριος Λάζου Κατζάνου· εἶχε νυμφευθῆ τὴν κόρη τοῦ ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς Κωνστ. Λαζάρου⁶⁰. Μαρτυρεῖται ὡς ἔμπορος στὸ Σεμλίνο (Ζέμονα) τὸ 1794 καὶ στὸ Sorbon τῆς Οὐγγαρίας τὸ 1796⁶¹.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ

56. Gaidagis, *Catalogul*, τόμ. 2, σ. 491· πρβ. Πανταζόπουλου - Τσοῦρκα, *Κώδιξ Σισανίου*, σ. 138, ἀρ. 103, στ. 61.

57. Παπαδριανού, *Ἑλληνες πάροικοι*, σσ. 132, 230.

58. Σπ. Λάμπρου, «Ἐρευναι», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 21 (1927) 169.

59. Σιγάλα, *Ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν*, σ. 124· Πανταζόπουλου - Τσοῦρκα, *Κώδιξ Σισανίου*, σ. 40, ἀρ. 38, στ. 16 καὶ σ. 109, ἀρ. 81, στ. 168.

60. Hurmuzaki, *Documente*, τόμ. 14/3 (ἔκδ. N. Iorga), σ. 468: Ἐγγραφο Σισανίου καὶ Σιατιστῆς Νεοφύτου (18 Μαρτίου 1794), ὅπου ἀναφορὰ τῇ κυρίᾳ Σουλτάνη, *θυγατρὶ γνησίᾳ τοῦ ἐντιμοτάτου κυρίου Κωνσταντίνου Λαζάρου καὶ γυναικὶ νομίμῳ τοῦ κυρίου Δημητρίου Λάζου Κατζάνου*.

61. Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου *Ἐπιστολαὶ διαφόρων* (ἔκδ. Γ. Ἀντωνιάδη - Μ. Μ. Παπαϊωάννου), Ἀθήνα 1964, σ. 18, ἀρ. 9 (2 Φεβρ. 1794): Γεώργιος Αὐξεντιάδης Ζουπανιώτης ἀπὸ Ζέμονα πρὸς Κωνστ. Κούμα στὴ Λάρισα. Ἰ. Α. Παπαδριανού, «Ἐνας μεγάλος Μακεδόνας ἀπόδημος. Εὐφρόνιος Ραφαήλ Παπαγιαννούσης - Πόποβιτς», στὸν τόμο *Πνευματικοὶ ἄνδρες τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 130. Ἄς προστεθῆ ὅτι ὁ Δημ. Λάζου Κατζάνος εἶναι διάφορος ἐνὸς Δημ. Κατζάνου, ἐμπόρου στὴ Βιέννη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ 19ου αἰ.· βλ. Εὐστρατιάδου, *Ὁ ἐν Βιέννῃ ναός*, σσ. 41, 49, 73, 74, 86 κ.ά.· Gaidagis, *Catalogul*, τόμ. 2, σ. 382.